

Det gamla trädet har en något udda placering på villatomten.

Courtpendu Rouge

Ett nästan osannolikt fynd av den gamla äppelsorten 'Courtpendu Rouge' – eller Kunglig Kortstjälk som är dess mest kända namn i Sverige – har gjorts i Uppsala efter att länge ha gäckat Mattias Iwarsson och flera andra sortbestämmare.

Under många år har jag cyklat Kuskvägen fram och tillbaka i Norby, Uppsala, på väg till och från mina odlingslotter i Ekebydalen. Efter vägen står ett stort gammalt äppelträd (185 cm i omkrets 70 cm över marken) som hänger ut över trottoaren. Till saken hör att jag ofta plockat några fallfrukter och funnit att det är ett ut-sökt ätäpple. Trädet ser ut att vara lite märkligt placerat på tomten. Det är som att huset har byggts intill ett gam-

malt träd som hårdbeskurits för att få plats.

Jag har länge försökt att ta reda på vilken äppelsort det är. Jag frågade ägarna som inte visste och själv har jag tagit med äpplen och visat för olika pomologer. Ett år sa jag till ägarna att det nog var en lite speciell typ av 'Vit Astrakan'. Men det blev orimligt då äpplena mognade alldeles för sent. Det är väl så här med oss som håller på som pomologer att vi har sådana där

obestämda sorter som man nästan aldrig kommer till rätta med.

Så i höstas lämnade jag några frukter till Gullmar Henäng och redan efter några dagar kom förslaget:

– Kan det vara Kunglig Kortstjälk?

Min vana trogen slog jag först upp namnet i SKUD och fann att det giltiga sortnamnet var 'Courtpendu Rouge'. Det framgick direkt att detta var något av ett getingbo när det gällde namnsättningen, synonymerna var många. Det var tydligt att det här var ett namn som Björn Aldén fått kämpa en hel del med för att komma fram till. Detta var en sort jag inte kände till trots att jag nog sett den på några utställningar (t ex Julita och Brunstorp) där den troligen hämtats från Balsgård, men då under ett av synonymnamnen. Enligt Hilde Nybom finns inte det trädet längre kvar på Balsgård.

Foto: Mattias Iwarsson

'Courtpendu Rouge' på trädet i Uppsala.

Giltigt sortnamn och synonymer

'Courtpendu Rouge' är det äldsta etablerade namnet, Knoop 1758.

Synonymnamn:

Malus domestica 'Königlicher Kurzstiel', Diel 1804.

Malus domestica 'Court-pendu', Lundström 1834.

Malus domestica 'Lilla Platta Kortstjälken', Eneroth-Smirnoff 1896.

Malus domestica 'Kunglig Röd Kortstjälksrenett', Åhlén 1903.

Malus domestica 'Kunglig Kortstjälk', Reimer 1928.

Mognar för tidigt

Visst, mycket stämde med beskrivningen ända tills jag kom till mognadstid: "januari, håller sin smak till april" (Eneroth-Smirnoff 1896). De frukter jag kunde lägga i min jordkällare var slut före jul förra året. Mognad i slutet av september och håller sig till början av december. Kanske är hållbarheten lite bättre vissa år.

Vi hade tur, för genom kontakter på den nordiska pomologträffen i oktober på Wiks slott kunde Gullmar få frukt av den här sorten av Boi Jensen från Danmark att jämföra med. Tyvärr var de plockade alldeles för tidigt som hårda, gröna kart och det var svårt att få dem att helt likna våra från Norby. Gullmar hade dessutom 2016 fått frukt från Jan Bade i Tyskland, förmedlade av Kristter Andersson. De äpplena var också något omogna, men det visade sig att båda dessa fruktprover överensstämde i

Frukter från trädet i Norby, Uppsala. Notera det djupa foderröret.

många karaktärer, t ex det korta skaftet och det djupa foderröret som nästan når in i kärnhuset (se bilden).

Genom att skapa en jämförelsetabell med alla de olika provernas karaktärer lyckades Gullmar övertyga mig om riktigheten av denna äppelsortbestämning. Det som slutgiltigt gjorde oss överens var den tabell (se sidan 16) över hur vår uppfattning om mognadstid och hållbarhet förändrats genom åren, som Gullmar producerade. Där finns 14 äppelsorter som i de äldre pomologierna anges mogna sent. Numera inträffar mognadstiden i genomsnitt omkring 2,5 månader tidigare! Är det klimatförändringarna under de senaste 125 åren som påverkat detta eller varför har dessa förändringar skett?

Ett fynd av sorten gjordes i början av 1990-talet i Skåne då trädgårdskon-sulent Karl Wikesjö och Inger Hjal-marsson ordnade en äppelutställning på Alnarp.

Då sorten är ganska fri från skurv och lövträdskräfta och har ypperligt fin smak vill jag och Gullmar rekommendera spridning av sorten. Så vitt vi känner till finns inga fynd av sorten annat än i Zon I (Svensson 2005), men nu har vi alltså ett träd som klarat Zon III i 80 år, vilket väl kan ses som att den är här-dig i goda lägen i hela Mellansverige.

Varför finns sorten i Uppsala?

Hur kommer det sig då att ett träd av denna sort står i Norby i Uppsala? Förklaringen, har det visat sig, är att

här låg en plantskola en gång i tiden. Efterforskningar visar att vid "Trädgårdsvägen 18" låg en stor plantskola. Platsen motsvaras av den nuvarande korsningen mellan Tuvängsvägen och Ängsvägen (Wahlberg 1994). Det var Gösta Küller som startade verksamheten 1937. Där fanns 2 växthus, 100 bänkfönster och frilandsodlingar men det nämns inget om fruktträd (Lind & Thulin 1939). I slutet av 40-talet började han sälja grönsaker, plantor och snittblommor i Sommarro. Blomsterhandeln finns fortfarande kvar i hörnet Norbyvägen/Lindsbergsgatan.

Det var först på 1960-talet som plantskolan och kvarteret styckades upp och man drog Kuskvägen tvärs över. Det gamla äppelträdet är alltså ett kvarstående träd från plantskoletiden. Det finns flera riktigt stora träd i grannskapet, bland annat 'Filippa'

Gösta Küller med fru fick pris för sin vita hyacint 1955.

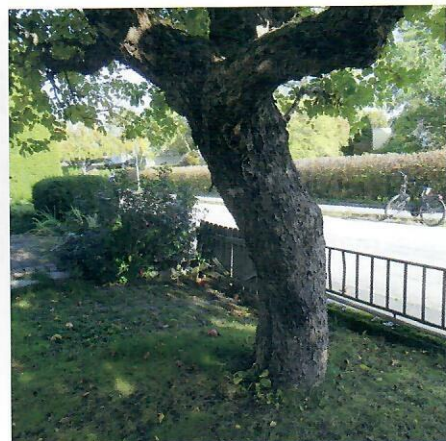

Foto: Mattias Iwarsson

Det gamla trädet finns kvar sedan det låg en plantskola här.

och 'Åkerö'. Küller var god vän med pomologen Anton Nilsson som också bodde i Norby. Nilsson hade som hortonom kontakter i hela Sverige, vilket kan vara förklaring till hur denna speciella sort kom till Norby. Anton Nilsson hade under många år ansvaret för Uppsala Läns Plantskola. Efterforskningar har visat att de dock inte hade med den här sorten i sina plantkataloger. Däremot förekommer Kortstjälk i *Prisförteckning från Ramlösa Plantskola 1886/87*, under namnet "Kortstjälk, kgl röd (Court pendu plat royal) 12-3" (= mognar i december, håller till mars). I Experimentalfältets kataloger dyker sorten upp under namnet 'Calville Pomme Court-pendu' redan 1836 (Henäng 1997). Det är antagligen den första gången som sorten omnämns i Sverige.

Text: **Mattias Iwarsson**
mattias.biologi@telia.com

Beskrivning av Courtpendu Rouge – Kunglig Kortstjälk

Gullmar Henäng beskriver här Kunglig Kortstjälk utifrån fyndet i Uppsala. Alla karaktärer överensstämmer med andra beskrivningar förutom att mognaden inträffar tidigare.

Beskrivningen är gjord efter frukten från fyndet i Uppsala och så långt stämmer allt väl med andra gängse beskrivningar av Kunglig Kortstjälk. Det som avviker är mognadstiden. Osökt inställer sig frågan, om Uppsalaäpplets mognadstid i oktober kan vara förenlig med Eneroth-Smirnoffs januari? Nog har jag och säkert många med mig, haft en känsla av att äpplen i allmänhet mognar tidigare nu än förr.

Förändrad mognadstid

För att få en uppfattning om hur mognadstiderna förändrats under åren har jag med utgångspunkt från Eneroth-Smirnoff valt ut 14 sena sorter som jag tycker mig ha erfarenhet av och jämfört de i denna bok angivna mognadstiderna med Dahl, Nilsson, Näslund och slutligen min bedömning 2019. Man kan då se hur uppgifterna för mognad stegvis tidigareläggs. Det här kan säkert kritiseras för att inte vara vetenskapligt men bör ändå ge en idé om de förändringar som ägt rum under det senaste seklet. Förändringarna kan till viss del bero på klimatiska faktorer men har också sin grund i ändrade uppfattningar om

när äpplena ska eller bör konsumeras. Tittar man på hållbarheten blir det här ännu mer uttalat. Min lilla studie visar att äpplena mognar i snitt 2,5 månader tidigare nu än vid sekelskiftet 1900.

Historik

Sorten anses vara av gammalt franskt ursprung, därav det i SKUD etablerade namnet 'Courtpendu Rouge' i stället för det i Sverige mera kända Kunglig Kortstjälk. Den äldsta kända beskrivningen gjordes av Bauhin (1613). Sorten kan dock vara betydligt äldre än så. Mikolajski (2012) skriver att "*This excellent old variety possibly dates back to Roman times*". Den har varit och är fortfarande mycket spridd inom Europa och finns med i nästan alla tyskspråkiga pomologier de senaste 25 åren.

När Eneroth år 1862 (Eneroth 1863) under sin pomologiska resa passerade Skåne noterade han Königlicher Kurztstiel bland nyare införda sorter. Dock fanns 'Courtpendu Rouge' redan i början av 1700-talet bland greve Bondes sorter vid Hesselby. Troligen var det ett äpple från Skåne som Eneroth lät sin tecknare Bertha Wernqvist avbilda 1862.

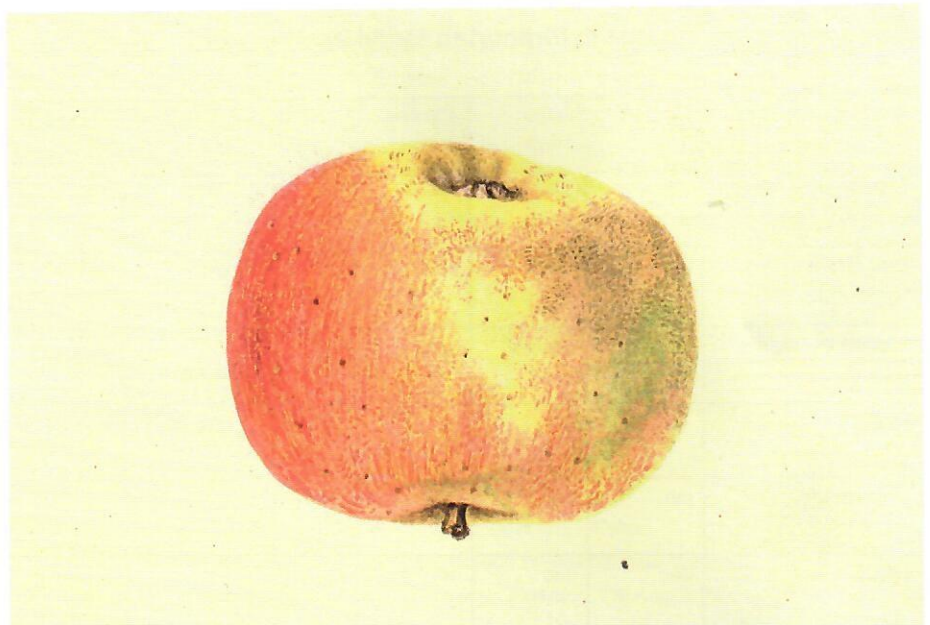

Illustration av "Kortstjeln" av Bertha Wernqvist, 1862. Ur Olof Eneroth, *Svenska Trädfrukter*. Signum X659:1. Kungl. Biblioteket, handskriftsavdelningen.

Storlek: Medelstor eller ibland något större.

Form: Plattrund, ofta något snedbyggd, med låga knölar runt foderhålan, nedlöpande över frukten; omkretsen inte helt rund.

Färg: Grundfärg ljus gul eller gulgrön; hela frukten kan vara täckt av en mörkt röd till nästan rödbrun, prickig och strimmig täckfärg; skalpunkter tydliga, ljus bruna-gråbruna, men svåra att se i grundfärgen.

Skal: Tjockt, segt, något matt, ofta också med dag; doft svag men god.

Foderhåla: Vid, medeldjup, lätt fårad eller ribbad, finluden, med antydning till rost.

Foder: Halvöppet-öppet, foderflikarna små eller medelstora, fint gråludna, uppåt- och utåtböjda.

Skaft: Vid, ganska djup, med en kraftig utstrålning gulbrun rost.

Skaft: Kort 10–20 mm, 2,5 mm tjockt, ljus brunt.

Foderrör: Brett koniskt till trattformat; ståndarna sitter högt; pistillen luden, nedtill grön.

Kärnhus: Brett lökformat till hjärtlikt, slutet eller svagt öppet; kärnrummen tämligen regelbundna eller månskårsformade, ganska små, med lätt ritsade väggar; kärnorna platta, äggformade med liten spets, 8 mm, en del dåligt fyllda.

Kött: Vitt-gulvitt, saftigt, mörkt, mera syrligt än sött, arom fin men säregen; kärnsträngarna gröna eller nära foderhålan gula till röda; brunfärgas långsamt.

Jämförelse av mognadstidsförändring för 14 äppelsorter

Sortnamn	En-Sm 1896	Dahl 1943	Nilsson 1986	Näslund 2010	2019	Månader tidigare
Champagnerenett	dec	—	—	—	okt	2
Cox Orange	jan	dec	nov/dec	okt	okt	3
Eldrött Duväpple	jan eller feb	dec/jan	dec/jan	okt	okt	3,5
Galloway	—	jan	jan	okt	okt	3
Guldrenett	jan	dec	dec	—	?	1
Gul Richard	dec	dec	nov/dec	nov	okt	2
Kunglig Kortstjälk	jan	—	—	—	okt	3
Melon	jan	dec/jan	dec/jan	nov	nov	2
Rhode Island Greening	jan	jan/feb	jan/feb	nov	okt	3
Ribston	jan/feb	dec/jan	dec/jan	nov	nov	2,5
Rossvik	jan	dec	jan	sep	okt	3
Strimmig Vinterkalvill	dec	—	nov/dec	okt	okt	2
Taftäpple	dec	—	—	—	okt	2
Åkerö	dec	nov/dec	nov	sep	sep	3

För fjorton sena äppelsorter har de angivna mognadstiderna jämförts i olika pomologier och med mognadstiden år 2019. Stegvis tidigareläggs mognadstiderna och i genomsnitt mognar äppelsorterna nu 2,5 månader tidigare.

Königlicher Kurzstiel rekommanderades till odling av Deutscher Pomologenverein 1857. Experimentalfältet hade Kunglig Kortstjälk i sina försöksodlingar 1868 men tog aldrig in sorten i sitt saluförda sortiment. Den tycks inte ha fallit svenskarna i smaken. Vid den stora fruktutställningen i Linköping 1936 konstaterade man att den var högt skattad i mellersta Europa, men samtidigt att den här var en dålig hus-

hållsfrukt. Den fick aldrig någon större spridning i vårt land.

Kunglig Kortstjälk var en av de försvunna sorter som efterlystes i Pomologen-Pomologi nr 2 2018. Den uppges ha förekommit i södra Sverige upp till Mälardalen, främst på Västkusten. Det nordliga fyndet i Uppsala kan därför inte sägas ha varit väntat.

Text: **Gullmar Henäng**
gullmar.henang@telia.com

Litteratur till artiklarna på sidorna 10–17.

- Bredsted H. C. 1893. *Haandbog i dansk Pomologi*, 2det Bind Æbler.
- Bultitude J. 1989. *Apples. A Guide to the Identification of International Varieties*.
- Dahl, Carl G. 1937. *Den pomologiska utställningen i Linköping*. I Sveriges Pomologiska Förenings årsskrift 1937.
- Diel, A. F. A. 1804. *Versuch einer Systematischen Beschreibung in Deutschland vorhandener Kernobstsorten*. Sechstes Heft.
- Eneroth, O. 1863. *Trädgårdsodling och naturförsköningskonst. Studier*. Tredje samlingen. IV. Anteckningar under en pomologisk resa genom vissa delar af Sverige 1862.
- Eneroth, O. 1896. *Handbok i Svensk Pomologi*. Ny upplaga omarbetad och tillökad af Alexandra Smirnoff, första och andra delen.
- Henäng, G. 1997. *Äpplesorter spridda från Experimentalfältet*. Ett bidrag till kartläggningen av den pomologiska mångfalden. Sollentuna stencil.
- Knoop, J.H. 1758. *Pomologia – dat is Beschryvingen en Afbeeldingen van de beste sorten van Appels en Peeren*. Te Leeuwarden, Amsterdam.
- Lind, E. & Thulin, J. A. 1939. *Svenska Trädgårdar*. Del I. Stockholm.
- Lindgren, (E.) 1870. IX. *Vextodlingsförsök inom Experimentalfältets trädgårdsavdelning*. I Berättelse öfver verksamheten vid Kongl. Landbruks-Akademiens försöksfält under åren 1865–1868.
- Mikolajski, A. 2012. *The illustrated World Encyclopedia of Apples*.
- Morgan, J & Richards, A. 2002. *The New Book of Apples*. London.
- Mühl, F. 2011. *Alte und neue Apfelsorten*.
- Pomologen-Pomologi nr 2 2018*. Sveriges Pomologiska Sällskap.
- Prisförteckning från Ramlösa Plantskola hösten 1886 och våren 1887 öfver Träd och Buskar, Törnrosor m. m.
- Reimer, C. 1928. *Proportionerna mellan de olika fruktträdsslagen och fruktsorterna i fruktodlingar och plantskolor*. I Frukträdssortimentet inom några olika fruktodlingsområden i Sverige samt proportionerna mellan sorterna.
- Svensson, H. 2005. *Äpplen i Sverige*. Stockholm.
- Wahlberg, M. 1994. *Uppsalas gatunamn*. Ortsnamnsarkivet i Uppsala. Sveriges orsnamn. Ortsnamnen i Uppsala län 5:1. Uppsala p.214.
- Ählén, J. A. 1903. *Bland Pomonas skatter*. Öfver 450 i svensk odling förekommande fruktsorter.